

ІСТОРІЯ ПОДІЛЛЯ

УДК 373

О. А. Бакалець

МОНЕТНО-РЕЧОВІ СКАРБИ XVI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ. ІЗ С. РУДКА ДУНАЄВЕЦЬКОГО Р-НУ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

Виявлення, детальний опис та аналіз скарбових монетних комплексів має неоціненне значення для вивчення економічного розвитку та торговельних зв'язків певного регіону. Автор статті проаналізував два нових скарби західноєвропейських срібних монет XVI – першої половини XVII ст., виявлених у 2014 та 2015 р. поблизу с. Рудка Дунаєвецького району Хмельницької області. Охарактеризований якісний склад, основні грошові номінали, країни-емітенти монетно-речових комплексів, проілюстровано рідкісні монети, які трапляються у західноєвропейських скарбах на подільському грошовому ринку XVI – першої половини XVII ст.

Ключові слова: грошовий обіг, талер, левендальдер, патагон, флорин, орт, шостак, трояк, півторак, півгріш.

Джерела з історії грошового обігу Поділля відображають процеси, які відбувались в результаті зміни політичного, соціально-економічного устрою України внаслідок відвоювання Литовським князівством у Золотої Орди у 1362–1363 рр. Київщини, Чернігівщини, Новгород-Сіверщини та Поділля.

Західне Поділля із 1449 р. перебувало в складі Польського королівства, Східне Поділля – в межах Великого князівства Литовського. Після укладення між Польщею та Литвою у 1569 р. Люблінської унії утворилися Подільське та Брацлавське воєводства Речі Посполитої. В цей час Поділля вкрилося десятками укріплених міст-фортець. Найбільшими центрами ремесла і торгівлі стали Кам'янець, Смотрич, Сатанів, Червоногород, Вінниця, Брацлав, Бар, Хмільник, Меджибіж, Старокостянтинів, Ямпіль, Могилів, Бакота, Божеський. Створення православних (руських), католицьких (польських), вірменських (григоріанських), єврейських громад сприяли розвитку ремесла, внутрішньої та зовнішньої торгівлі, поширенню в грошовому обігу польської, литовської та західноєвропейської золотої і срібної монети.

Період обігу різних видів срібних монет талерного типу на українських землях тривав із 30-х років XVI – до кінця 80-х років XVIII ст. Талери та його фракції кінця XVI – першої половини XVII ст., які зафіксовані в нашому дослідженні, карбувалися на монетних дворах Голландської республіки, різних міст і земель Священної Римської імперії, Іспанських Нідерландів, Австрії, Речі Посполитої. Ними сплачували контрибуцію, борги, купували землі, мастки, наймали військо, викупляли з полону невільників, давали придане, здійснювали торговельні операції на міжнародному та регіональному рівнях [2].

Монетна система Західної та Східної Європи будувалася за дванадцятикратним принципом. Талер у XVI ст. дорівнював золотому дукату (на початку XVII ст. дукат вже дорівнював двом талерам) і ділився на 1/2, 1/3, 1/4, 1/6, 1/12, 1/24, 1/48, 1/60, 1/90, 1/180, 1/360 частину, що робило грошовий рахунок досить складним. Найважливішими фракціями срібного талера (вага 27–29 г) були: флорин (2/3 талера), півталер (1/2), орт (1/4), шостак (1/5), трояк (1/10), півторак (1/24), гріш (1/30), півгріш (1/60), шеляг (1/90), тернер (1/180), денар (1/540), обол (1/1080) [6, с.19].

Проблемі перебування в грошовому обігу Поділля західноєвропейських срібних монет XVI – XVII ст. значну увагу у своїх наукових працях приділили українські історики-нумізмати: В. Гудельман [8], Є. Сіцінський [10], М. Котляр [9], Р. Шуст [12], Н. Стрижакова [11], О. Бакалець [2; 3; 4; 5; 6], О. Бакалець, В. Шапринський [7].

У нумізматичній розвідці Н. Стрижакової «Талери Західної Європи в українських скарбах» (2000) дана детальна характеристика 15 скарбових комплексів, що зберігаються в фондах НМІУ, і в яких містяться західноєвропейські талери XVI – XVIII ст. Усього у фондах зберігається більше 500 одиниць талерів, але лише 20 походять зі скарбів Поділля [11].

Виявлений монетно-речовий скарб із с. Рудка дає нам можливість ознайомитися з одним із найбільших, найрізноманітніших за асортиментом та якісним складом монетним комплексом. Восени 2014 р. в лісі, поблизу села Рудка Дунаєвецького району Хмельницької області, місцевий житель виявив у керамічному глечуку скарб срібних європейських монет XVI –

.....
першої половини XVII ст. Монетно-речовий комплекс нараховує 955 монет Польського королівства, Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, Данії, Голландської республіки, Іспанських Нідерландів, Священної Римської імперії. У скарбі присутні також срібні прикраси: ланцюжок із кілець, два жіночих персні, чоловічий перстень із печаткою (в середині якої зображена підкова та букви «K» і «B»), чотири кольти-підвіски (Див. дод. Б). Вага скарбу складала близько 2,5 кг. Знахідка могла належати багатому шляхтичу, так як містила високоякісні талери, флорини, гданські орти і дорогі прикраси.

За номіналами у скарбовому комплексі присутні 27 (2,82%) талерів, 10 (1,4%) флоринів, 16 (1,67%) ортів, 1 (0,10%) півталаер, 1 марка і 900 (94,24%) срібних півгрошів 16 європейських правителів: Олександра Ягеллончика (1501–1506), Сигізмунда I Старого (1506–1548), Сигізмунда II Августа (1548–1576), Фердинанда I (1522–1564), Максиміліана (1568–1585), Фердинанда II (1619–1637), Рудольфа I (1576–1612), Сигізмунда III Вази (1587–1632), Фрідеріка (1608–1624), Іоана Георга (1624–1635), Леопольда Габсбурга (1619–1632), Антона Гюнтера (1587–1608), Христіана (1610–1624), Владислава IV (1632–1648), Філіпа IV (1621–1665), міст Гданська, Гамбурга, Ганновера, Мансвельда, Ольденбурга, Кампена (Див. дод. В).

Польське королівство у Рудківському скарбі 2014 р. представлено 10 (1,4%) півгрошами короля Олександра Ягеллончика (1501–1506), Сигізмунд I Старий (1506–1548) – 100 (10,4%) півгрошами. 780 (81,6%) півгрошів належать до часу правління Сигізмунда II Августа (1548–1576). Велике князівство Литовське у скарбі представлено 10 (1,4%) півгрошами Сигізмунда II Августа (1548–1576) із зображенням герба Польщі (Орла на реверсі) та Литви (Погоні на аверсі) монет. Вага півгроша становить близько 1,2 г, діаметр – 19 мм (Див. дод. А).

Монети короля Речі Посполитої Сигізмунд III Ваза (1587 – 1632) представлені у скарбі рідкісним талером 1630 р. На аверсі коронного талера розміщено у центрі традиційний для Речі Посполитої герб із подвійних гербів Польщі – орла та погоні – герба Литви. В середині монети також розміщені лев і три корони – герби Курляндії та Лівонії, землі яких у той час перебували в складі Речі Посполитої. Кругова легенда сповіщає: «SAMLIV. NES. NO. SUE. GOT. VAD: Q : HRI. REX.». По боках від герба розміщена дата карбування талера – «1630». На реверсі монети зображено погрудний портрет Сигізмунда III вправо та напис: SIGIS: III: D: G: REX. POL: M : D LIT. RVS: PRV: MASO».

Польські орти (¼ талера) були вперше відкарбовані у 1608 р. в м. Гданську за правління Сигізмунда III і дорівнювали 10 грошам. Маса гданського орта становила 6,8 г (5,96 г чистого срібла), а в 1623 р. – 7, 06 г (4,85 г чистого срібла). Ринкова вартість більш якісних гданських ортів становила у 1629 р. 20 грошів, коронних, які карбувалися із 1618 р. у м. Бидгощі – 16 грошів [5, с.122].

У досліджуваному скарбі наявні 16 срібних ортів м. Гданська: 1609 р. – 1, 1612 р. – 1, 1615 р. – 2, 1616 р. – 3, 1617 р. – 2, 1618 р. – 3, 1619 р. – 1 (з перебитою датою), 1621 р. – 3. На аверсі гданських ортів – в центрі відкарбовано великий герб м. Гданська, в середині монети зображено корону і два хрести, а по боках – два леви, які тримають герб та кругова легенда: «MONETA. CIVIT: GEDANENSIT. 1617». На реверсі ортів зображено портрет короля Сигізмунда III Вази вправо та по колу легенда: «SIGIS III. D. G. REX. POL: M: D: L:R: PRVS:».

Король Владислав IV (1632–1648) у рудківському скарбі представлений талером 1632 року карбування у хорошому стані.

У 1564 р. в Священній Римській імперії розпочали карбування рейхсталера – імперського талера. Через деякий час він вийшов за межі Німеччини і став перебувати в грошовому обігу майже всієї Північної та Східної Європи.

Священна Римська імперія у скарбі 2014 р. представлена досить широко. Тут наявні два талери імператора Фердинанда I (1522–1564) б.д., Максиміліана (1568 – 1585) талер 1568 р. Рудольф I (1576–1612) представлений портретним талером 1595 р., Іоан Георг (1624–1635) – талерами 1624 р. і 1635 р. Імператор Христіан зображений на портретному талерові 1623 р. У скарбі наявні рейхсталери Священної Римської імперії 1620 – 1633 рр. Фердинанда II (1619–1637), зокрема, 1620 р. – 1, 1621 р. – 1, талер портретний 1624 р. – 2, із зображенням імператора в ріст 1625 р. – 2, із зображенням орла 1622 р. – 1, 1624 р. – 1, 1633 – 1.

У скарбі присутні два австрійські талери: Тіролю Фердинанда I (1522–1564) без дати і талер Тіролю Леопольда Габсбурга (1619–1632) 1620 р. Відмінний стан має досить рідкісний талер 1622 р. Мансвельда із зображенням вершника на коні, який вбиває змія. Брауншвейг у скарбі представлений талерами 1625 і 1638 рр., м. Гамбург – талерами 1621 р., 1630 р. і 1636 р.;

.....
м. Ганновер – талером 1624 р. і 7 флоринами без дат. Ольденбург представлений гульденом Антона Гюнтера (1587–1608) без зазначення дати карбування.

На другому місті за кількістю талерів в скарбі стоять 8 левендальдерів різних міст і провінцій Голландської республіки 1614 – 1648 рр.: 1614 р. – 1, 1616 р. – 1, 1641 р. – 3, 1646 р. – 1, 1647 р. – 1, 1648 р. – 1; флорини м. Кампена 1597 р. – 1, 1644 – 1, 1647р.- 1 і півталер 1616 р. – 1.

Іспанські Нідерланди представлені в комплексі патагоном Брабанту 1634 р. Філіпа IV (1621–1665), а Данія – срібною маркою 1616 р. короля Християна IV (1588 – 1648).

Найстаріша монета скарбу – півгроші Олександра Ягеллончика (1498–1501), наймолодша – левендальдер 1648 р. Голландської республіки. Період накопичення скарбу становить близько 150 років. Монетно-речовий скарб належав місцевому шляхтичу та його сім'ї.

Весною 2015 р. поблизу села Рудка місцевий житель Громовий П. виявив скарб срібних європейських монет початку XVII ст. У скарбі присутні 630 монет Європи: 1 (0,15%) талер, 10 (1,58%) флоринів, 26 (4,12%) ортів, 45 (7,14%) шостаків, 45 (7,14%) трояків і 503 (79,84%) півтораки. Вага знахідки становить близько 2 кг срібних та білонних монет. У монетному комплексі наявні представлені держави емітенти – Річ Посполита, Священна Римська імперія, Голландська Республіка, Пруссія.

В монетному комплексі домінують півтораки Сигізмунда III Вази (1587– 1632) 1620–1627 рр. – 503, на другому місці трояки і шостаки цього ж короля – 90. У скарбі присутні 23 срібні орти коронні та м. Гданська 1614–1624 рр. Сигізмунда III Вази (1587–1632), 3 орти Пруссії часу правління Георга Вільгельма (1619–1640), 10 флоринів Священної Римської імперії та 1 левковий талер 1646 р. Голландської республіки. Стан збереження монет скарбу задовільний. Комплекс міг належати шинкареві, багатому селянину чи священику.

Таким чином, розглянувши і проаналізувавши кількісний та якісний склад скарбів монет із села Рудка Дунаєвського району Хмельницької області, ми можемо зробити наступні висновки. По-перше, обидва рудківські скарби є досить великі за об'ємом та кількістю номіналів, тобто вони належали багатим жителям села. Наявність в першому із них дорогих жіночих та чоловічих прикрас, іменний перстень свідчать про те, що скарб належав християнській шляхетській родині середнього достатку.

По-друге, в скарбах присутні лише срібна велика і середня європейська монета та відсутні золоті дукати.

По-третє, у першому рудківському скарбі 2014 р. наявна велика кількість талерів та флоринів Священної Римської імперії, левендальдерів Голландської республіки, високоякісних польських ортів міста Гданська часу правління Сигізмунда III Вази, високопробних півгрошів Польського королівства доби Ягеллонів. Але тут відсутні традиційні для першої половини XVII ст. коронні орти, шостаки, трояки, півтораки, гроші, шеляги.

По-четверте, у першому скарбі присутні 27 талерів, 10 флоринів, 16 ортів, 1 півталер, 1 марка і 900 срібних півгрошів 16 європейських правителів: Олександра Ягеллончика (1501–1506), Сигізмунда I Старого (1506–1548), Сигізмунда II Августа (1548–1576), Фердинанда I (1522–1564), Максиміліана (1568–1585), Фердинанда II (1619–1637), Рудольфа I (1576–1612), Сигізмунда III Вази (1587–1632), Фрідеріка (1608–1624), Іоана Георга (1624–1635), Леопольда Габсбурга (1619–1632), Антона Гюнтера (1587–1608), Христіана (1610–1624), Владислава IV (1632–1648), Філіпа IV (1621–1665), міст Гданська, Гамбурга, Ганновера, Мансвельда, Ольденбурга, Кампена. Тобто скарб передає нам всю палітру основних представників, відображених на талерах, флоринах, ортах та півгрошах тодішньої Північної та Східної Європи, розкриває напрями зовнішньої торгівлі.

По-п'яте, в другому рудківському скарбі початку XVII ст. наявні традиційні для скарбів України і Поділля номінали європейських монет. Так, в комплексі присутні 630 монет Європи: 1 талер, 10 флоринів, 26 ортів, 45 шостаків, 45 – трояків і 503 півтораки.

По-шосте, перший скарб представлений 900 (94,24%) срібними півгрошами XVI ст. польських королів: Олександра Ягеллончика (1501–1506), Сигізмунда I Старого (1506–1548) та Сигізмунда II Августа (1548–1576), другий – 503 (79,84%) білонними півтораками 1620–1627 рр. короля Речі Посполитої Сигізмунда III Вази (1587–1632) початку XVII ст. Ці грошові номінали відповідно складають більшість серед інших номіналів у скарбах і Поділля, зокрема, в досліджуваний період.

Отже, досліджені скарби монет XVI –XVII ст., виявлені у 2014 та 2015 р. поблизу с. Рудка Дунаєвського району Хмельницької області ще раз підтверджують попередні дослідження українських нумізматів і автора статті про домінування в грошовому обігу Поділля європейської срібної монети талерного типу [2; 4; 5; 6; 7; 9]. Вони є неоціненним внеском в сучасну українську нумізматику.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

1. Авторський опис скарбу Пінкасевича О. – Дунаївці, 2015. – 2 с.
2. Бакалець О. А. Талер в грошовому обігу України кінця XVI – першій чверті XVIII ст. /О.А. Бакалець // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії і методики: Зб. наук. праць: У 2-х част. – К.: НАНУ. Ін-т історії України, 2005. – Число 12. – Част. 2. – С.142-173.
3. Бакалець О. А. Гроші і грошовий обіг на Поділлі в XVII – XVIII ст. /О.А. Бакалець // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії і методики. Зб. наук. праць : У 2-х част. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2006. – Число 13. – Част. 1. – С. 97– 126.
4. Бакалець О. А. Нові скарби західноєвропейських монет XVII ст. із Західного Поділля /О.А. Бакалець //Історико-географічні дослідження в Україні: Зб. наук. праць. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2011. – Число 12. – С. 201 – 209.
5. Бакалець О. А. Скарби монет як джерело вивчення грошового обігу Гетьманщини (1648–1781 рр.) /О. А. Бакалець. – Київ: Стилос, 2012. – 333 с.
6. Бакалець О. А. Актуальні проблеми української нумізматики, генеалогії та історичного краєзнавства (за письмовими та скарбовими джерелами) /О. А. Бакалець. – Львів: Магнолія, 2015. – 232 с.
7. Бакалець О. А., Шапринський В. О., Лесько О. Скарби західноєвропейських монет другої половини XVI – першої половини XVII ст. з с. Яромрки Городецького району Хмельницької області // Археологія і фортифікація України /Збірник матеріалів V Всеукраїнської науково-практичної конференції.–Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друкарня Рута», 2015. – С.318– 322.
8. Гудельман В. К. Памятники старины Подолки / В. К. Гудельман // Отдел известий Подольской губернии. – Кам'янець-Подольський, 1895 и 1900 гг. – 204 с.
9. Котляр М. Ф. Грошовий обіг на території України доби феодалізму / М. Ф. Котляр. – К.: Наук. думка, 1971. – 210 с.
10. Сіцінський Ю. Й. Археографічна карта Подільської губернії /Упорядник О. Л. Баженов. – Кам'янець-Подільський: ОНОМ, 2004. – 136 с.
11. Стрижакова Н. Талери Західної Європи в українських скарбах / Н. Стрижакові // УНІБ. – 2000. – № 2. – С.299 – 343.
12. Шуст Р. М. Нумізматики. Історія грошового обігу та монетної справи в Україні / Р. М. Шуст. – Навчальний посібник. – К.: Знання, 2007. – 375 с.

Bakalets A.A. Mint-material treasures of XVI – early XVII centuries found in village Rudka of Dunayevetski district of Khmelnytsky region.

Identification, detailed description and analysis of monetary systems are invaluable to the study of economic development and trade ties in the area. The author analyzes the two new treasures of Western European silver coins of XVI – early XVII century, found in 2014 and 2015 near the village of Rudka Dunayevetski district of Khmelnytsky region. The article describes the quality, basic monetary denominations, countries issuers of coin systems, illustrates rare coins that are found in Western European treasures in Podillsk money market of XVI – early XVII centuries.

Keywords: currency, Thaler, lewendalder, patahon, florin, ort, Shostak, troyak, Pivtorak, pivhrish.

Бакалец А.А. Монетно-вещевые клады XVI – первой половины XVII в. из с. Рудка Дунаевецкого района Хмельницкой области.

Выявление, детальное описание и анализ кладов монетных комплексов имеет неоценимое значение для изучения экономического развития и торговых связей определённого региона. Автор статьи проанализировал два новых клада западноевропейских серебрянных монет XVI – первой половины XVII в.в., найденных в 2014 и 2015 годах вблизи с. Рудка Дунаевецкого района Хмельницкой области. Охарактеризован качественный состав, основные денежные номиналы, государства-эмитенты монетно-вещевых комплексов, охарактеризованы редкие монеты, которые присутствуют в западноевропейских кладах на подольском денежном рынке XVI – первой половины XVII в.

Ключовые слова: денежное обращение, талер, левендальдер, патагон, флорин, орт, шостак, трояк, полторака, полугрош.

ДОДАТКИ

Додаток А.

Польща, Сигізмунд II Август (1548-1576), півгрн 1560 р.

Додаток Б.

Срібні прикраси із скарбу с. Рудка Дунаєвецького р-ну Хмельницької області 2014 р.

Додаток В. Талери, марка і орт із рудківського скарбу 2014 р.

Священна Римська імперія, Саксонія, Фердинанд I (1522-1564), талер б.д.

Священна Римська імперія, Фрідерік (1608-1624), талер 1622 р.

Серія: ІСТОРІЯ

				
<p><i>Священна Римська імперія, Саксонія, Іоан Георг (1624–1635), талер 1624 р.</i></p>				
				
<p><i>Священна Римська імперія, Австрія, Фердинанд II (1619–1637), талер 1625 р.</i></p>				
				
<p><i>Річ Посполита, Сигізмунд III Ваза (1587–1632), коронний талер 1630 р.</i></p>				
				
<p><i>Голландська республіка, Кампен, левендальдер 1641 р.</i></p>				
				

Данія, Християн IV (1588 – 1648), марка 1616 р.

Річ Посполита, Сигізмунд III Ваза (1587–1632), орт м. Гданська 1617 р.

УДК 94 (477.46) (=411.16) "18"

І. В. Мельник

МІСЦЕ ЄВРЕЙСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В ЕКОНОМІЦІ УМАНСЬКОГО ПОВІТУ ХІХ СТ.

У статті досліджуються особливості економічної діяльності єврейського населення в селах та містечках Уманського повіту. У дослідженні зроблено спробу показати роль і вплив єврейського капіталу на економічне життя регіону. За приклад взято борошномельну та винокурну галузі промисловості, де єврейське представництво було значним. Також зосереджується увага на взаємовідносинах між євреями, українськими селянами та поміщиками. У статті показано вплив єврейського населення на економічний розвиток українського села, охарактеризовано оренду як одне з головних занять євреїв у сільській місцевості.

Ключові слова: євреї, Уманський повіт, Київська губернія, м. Тальне, винокуріння, борошномельна промисловість, млин.

Єврейське населення, що проживало на територіях, які відійшли до Російської імперії після поділів Польщі, продовжувало займатись тими видами економічної діяльності, які були йому властиві з часів Речі Посполитої. Історично склалось, що єврейське населення Польщі мало безпрецедентно широкі привілеї в порівнянні з єврейським населенням інших країн Європи, особливо в економічній сфері. Польські поміщики охоче користувались послугами євреїв-орендарів, відкупників податків і були без них, як без рук. Єврей був посередником між поміщиком і селянами. Це стало причиною того, що український селянин ототожнював єврея з паном, обоє були для нього уособленнями влади та визискувачами. Тим більше, що у щоденному житті селянин частіше мав справу з євреєм, ніж з поміщиком [2, с. 68].

Євреї в селах, будучи орендарями та управителями, контактували, безпосередньо, як з українськими селянами, так і з власниками маєтностей. Підтримуючи одночасно контакти з єврейськими купцями, євреї швидко розвинули систему ефективної господарської діяльності. Як управителі та орендарі вони видавали рекомендації, пов'язані з експлуатацією шляхетської землі і способами виробництва та реалізації продукції. Як шинкарі, продавали продукти, що вироблялись в маєтку, а не лише спиртне. Рознощики та крамарі задовольняли потреби селян в міських товарах, та купували в них сільськогосподарські продукти. Єврейські корчмарі та дрібні торговці часто здобували довіру селян, а потім вирішували за них найрізноманітніші справи, не лише торгіві. Євреї-торговці продавали надлишки продукції з шляхетських маєтків у місті та постачали село міськими товарами, частіше всього виробництва євреїв-ремісників. Таким чином, у суспільстві діяла господарська система товарообігу між містом та селом, яку обслуговували, здебільшого, євреї [1, с. 42].

Наприкінці XVIII ст. євреї, які проживали в сільській місцевості, займались орендою, віддаючи частину доходу поміщикам. Так функціонувала дещо вужча, однак, так само взаємовигідна система економічних відносин «єврей-поміщик», хоч складно ставити в один ряд польського шляхтича та єврея, зважаючи на правову «нижчість» останнього. Поміщики завжди